

Цитування:

Афоніна О. С. Майстер-класи з декоративно-прикладного мистецтва в межах мистецьких проєктів як засіб збереження українського народного костюма. *Культура і сучасність* : альманах. 2023. № 1. С. 99–104.

Afonina O. (2023). Workshops in Arts and Crafts within Art Projects as a Means of Preserving Ukrainian Folk Costumes. *Kultura i suchasnist: almanakh*, 1, 99–104 [in Ukrainian].

Афоніна Олена Сталівна,
доктор мистецтвознавства, професор,
професор кафедри хореографії
Національної академії керівних кадрів
культури і мистецтв
<https://orcid.org/0000-0003-1627-6362>
aolena7@gmail.com

МАЙСТЕР-КЛАСИ З ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНОГО МИСТЕЦТВА В МЕЖАХ МИСТЕЦЬКИХ ПРОЄКТІВ ЯК ЗАСІБ ЗБЕРЕЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО КОСТЮМА

Мета роботи – з'ясувати особливості проведення і призначення майстер-класів з технік створення та оздоблення національного вбрання. **Методологічною основою** дослідження визначено методи узагальнення та систематизації, мистецтвознавчого аналізу й типологічний; а також застосовано принципи історизму й об'єктивності, що дало змогу здійснити дослідження комплексно. **Наукова новизна** зумовлена тим, що вперше в українському науковому середовищі привернуто увагу до явища майстер-класів з різних технік створення та декорування традиційного українського костюма як до ефективного інструменту підтримки традицій національного вбрання на початку XXI століття, коли в суспільстві наявний високий рівень зацікавлення матеріальною та духовною культурою. **Висновки.** Дослідження присвячене вивченню майстер-класів із різних технік декоративно-прикладного мистецтва в сучасному українському культурно-мистецькому просторі, пріоритетним призначенням яких є збереження та популяризація народних традицій створення прикрас і декорування окремих елементів традиційного українського чоловічого й жіночого костюма. Такі майстер-класи на сьогодні покликані привернути увагу широких верств населення до матеріальної та духовної культури. Завдяки аналізу майстер-класів в Україні різних форматів (у межах виставкових проєктів, наукових і науково-популярних форумів, діяльності студій та окремих майстрів народного мистецтва) з'ясовано, що ці заходи пропагують архаїчні традиції народного вбрання та спонукають широкі верстви населення вивчати окремі аспекти його створення і оздоблення, з урахуванням регіональної приналежності вбрання. Визначено, що майстер-класи є ефективним інструментом для підвищення рівня етнопатріотизму в суспільстві.

Ключові слова: український народний костюм, вишивання, вишивка, вишита сорочка, бісероплетіння, ткацтво, вбрання, декоративно-прикладне мистецтво.

Afonina Olena, Doctor of Art Studies, Professor, Department of Choreography, National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts

Workshops in Arts and Crafts within Art Projects as a Means of Preserving Ukrainian Folk Costumes

The purpose of the study is to find out the peculiarities of conducting and assigning workshops on techniques for creating and decorating national costumes. **The research methodology** is based on the methods of generalisation and systematisation, the method of art historical analysis, and typological method, as well as on the principles of historicism and objectivity, which allowed the study to be carried out comprehensively. **The scientific novelty** is determined by the fact that for the first time in the Ukrainian scientific environment, attention has been drawn to the phenomenon of workshops on various techniques of creating and decorating traditional Ukrainian costumes as an effective tool for maintaining the traditions of national dress in the early twenty-first century, when there is a high level of interest in material and spiritual culture in society. **Conclusions.** The research is devoted to the study of workshops on various techniques of decorative and applied arts in the contemporary Ukrainian cultural and artistic space, the priority purpose of which is to preserve and popularise folk traditions of creating ornaments and decorating certain elements of traditional Ukrainian men's and women's costumes. Today, such workshops are designed to draw the attention of the general public to material and spiritual culture. The study, based on the analysis of workshops of various formats (within exhibition projects, scientific and popular science conferences, and forums, activities of studios and individual masters of folk art) in Ukraine, has found that these events promote archaic traditions of folk costumes and encourage the general population to study certain aspects of their creation and decoration, taking into account the regional affiliation of the costume. In this regard, it has been determined that workshops are an effective tool for raising the level of ethno-patriotism in society.

Key words: Ukrainian folk costume, embroidering, embroidery, embroidered shirt, beadwork, weaving, outfit, decorative and applied art.

Актуальність теми дослідження зумовлена зростанням інтересу українців до свого минулого, зокрема до національного вбрання, а також потреби в самоідентифікації, де костюм відіграє одну з основоположних ролей. У зв'язку із цим у пересічних українців масово виникає прагнення не лише одягти вишиту сорочку, бісерні прикраси чи тканий пояс-крайку, а й опанувати основи давніх технологій їхнього створення, усвідомити символічне наповнення орнаментів і значення колірних поєднань. Універсальною формою для набуття таких знань і вмінь є майстер-класи, які переважно проводять майстри, що отримали такий досвід від попередніх поколінь народних умільців та прагнуть його поширити. Це явище стрімко розвивається і потребує вивчення.

Аналіз досліджень і публікацій. У сучасному науковому полі України існує велика кількість досліджень, присвячених історії, технології створення, символіці й застосуванню в наш час традиційного українського костюма. До основоположних належать праці Л. Білоус, З. Васиної [10], О. Васянович, Р. Захарчук-Чугай, Т. Кара-Васильєвої [3], Е. Литвинець, К. Матейко [7], Т. Ніколаєвої, І. Свйонтек, М. Селівачова, О. Федорук та інших вчених.

Специфіка ж призначення, організації та проведення майстер-класів з окремих технік декоративно-прикладного мистецтва досліджена фактично лише з погляду прикладних аспектів педагогіки початкової, середньої і вищої школи, де майстер-клас є одним зі способів набуття практичних навичок учнів та студентів. Це як підручники та посібники, так й окремі наукові публікації.

Для прикладу, З. Матвієнко та С. Мазуренко в статті «Трудове навчання учнів старшої школи на уроках «Технології» засобами декоративно-прикладного мистецтва» аналізують специфіку викладу теоретичного матеріалу з технології об'ємної вишивки при застосуванні техніки вишивки трапунто. Н. Мамчур, досліджуючи народне мистецтво як засіб виховання естетичних смаків студентів-філологів як один із засобів досягнення цієї мети, розглядає майстер-класи з вишивки: «Програмою майстер-класу передбачено реалізацію комплексу навчально-виховних, навчально-дослідних та науково-методичних проблем, пов'язаних з українською культурою мистецтва вишивкарства» [6].

Н. Осіпенко, розробивши методичні рекомендації щодо проведення майстер-класу з української вишивки, акцентує на його етнокультурному та освітньо-виховному потенціалі – формуванні особистості [9].

Натомість на сьогодні відсутні праці, у яких явище майстер-класів розглянуто саме як спосіб збереження архаїчних технік створення та оздоблення українського костюма. Тому наше дослідження є пілотним у цьому напрямі.

Виклад основного матеріалу. Історичний та соціально-економічний поступ українського народу, його світогляд і природно-кліматичні умови сформували унікальне явище – комплекс традиційного чоловічого та жіночого вбрання, який на початку XXI століття є одним із чинників засвідчення етнічної приналежності українців у публічній міжкультурній площині, уособленням його художньої та матеріальної культури. Незважаючи на те, що його мистецький образ протягом останнього сторіччя зазнав трансформацій, костюм у всій повноті своїх регіональних особливостей, структурних елементів, спектру орнаментів та колірних рішень дійшов до наших днів та потребує збереження і популяризації.

Для прикладу, це стосується дотримання традицій способу вибрання окремих елементів костюма, збереження первісних назв згідно з етнорегіональним розподілом, способу їхнього створення та орнаментування. Одним із найпоширеніших і найефективніших способів збереження цих традицій, окрім майстрів, які створюють елементи народного костюма, є проведення в сучасний період колективних та індивідуальних майстер-класів з вишивання, ткацтва, вибійки, соломоплетіння, бісероплетіння тощо.

Спершу такі знання передавали від одних поколінь майстрів до інших, завдяки чому було дотримано принцип спадкоємності традицій. А вже в радянську добу процес передачі таких знань масово почали здійснювати й у межах навчальних програм на базі професійно-технічних училищ, оскільки в таких навчальних закладах здобували освіту майбутні фахівці сфери вітчизняної легкої промисловості, де необхідними були навички володіння певними видами рукоділля, притаманними для України.

Зокрема, це були ткацтво й вишивка. Актуальні ці вміння і в сьогоденній вітчизняній індустрії моди. Так, С. Долеско зазначає: «У модній індустрії сучасної України активно застосовують традиції декоративно-прикладного мистецтва: ткацтво, вишивку, в'язання, клаптикове шиття, обробку шкіри та хутра. Подекуди використовують і різьбу по дереву, соломоплетіння та плетіння з рогози, обробку металу й скла, кераміку. Їх застосовують переважно для створення колекцій прикрас, сумок, взуття» [2, 150].

Уже в кінці ХХ – на початку

XXI століття, коли держава стала незалежною, набуло поширення проведення майстер-класів із різних технік декоративно-прикладного мистецтва. Їхньою виразною особливістю є те, що зазвичай такі майстер-класи проводять майстри, які не лише володіють всіма особливостями тієї чи іншої техніки, а й на практиці втілюють ці знання. Тобто шиють та оздоблюють традиційний костюм, створюють прикраси й аксесуари, набувши ці знання під попередніх поколінь майстрів.

Такі майстер-класи в наш час зазвичай проводять у межах: фестивалів народного українського мистецтва; виставок у музейних та галерейних закладах, творчих центрах, бібліотеках; спеціалізованих конференцій, інших форумів; індивідуальних проєктів від майстрів-носіїв традицій (авторських студій, шкіл тощо).

Протягом останніх 15 років в Україні проводить усе більше фестивалів, які пропагують внутрішній туризм, розповідають про матеріальну та духовну культуру українців через низку заходів, зокрема й майстер-класів з народних ремесел. Прикладом може бути фестиваль автентичного одягу «Лудине-фест», який майже щороку проходить у м. Косів Івано-Франківської області, що репрезентує місцеві традиції та матеріальну культуру Гуцульського краю [8].

Рис. 1. Майстер-клас із ткацтва від Олени Шкрібляк. Фестиваль «Лудине-фест», м. Косів Івано-Франківської обл., 2012 р.

Організатори влаштовують покази автентичного гуцульського вбрання, виставку-ярмарок, музичні дійства та численні майстер-класи. Для прикладу, у 2012 році в межах фестивалю відбувся майстер-клас із ткацтва (рис. 1) від Олени Шкрібляк, відомої карпатської майстрині, представниці роду Шкрібляк-Прокоп'юк, яка під час заходу

навчала всіх охочих ткати пояс-крайку, невід'ємний елемент гуцульського костюма.

У межах цього ж фестивалю етнограф та колекціонер Богдан Петричук провів майстер-клас із пов'язування жіночих головних уборів (рис. 2), що є прикладом збереження нематеріальної культурної спадщини Гуцульщини.

Рис. 2. Майстер-клас із пов'язування головних уборів від Богдана Петричука. Фестиваль «Лудине-фест», м. Косів Івано-Франківської обл., 2012 р.

Щодо аналізу майстер-класів, які проводять у межах виставкових проєктів, варто звернутись до напрацювань Центру Української Культури та Мистецтва (м. Київ), у якому з 2011 року регулярно під час колективних і персональних виставок, присвячених демонстрації матеріального втілення архаїчних традицій декоративно-прикладного мистецтва, проводять майстер-класи з вишивання, ткацтва, бісероплетіння тощо. Тобто організатори великого значення надають не лише організації експозиції, де ключову роль відіграє традиційний костюм, а й заходам освітнього спрямування, під час яких діти та дорослі навчаються основам створення чи декорування вбрання.

Цікавим для нашого дослідження є проєкт Інни Скаржинської (Залізнюк) – відомої майстрині вишивки, президентки ГО «Всеукраїнська академія автентики». У 2016 році вона провела в Центрі Української Культури та Мистецтва виставку чоловічих та жіночих вишитих сорочок, які оздобила в різноманітних традиційних техніках вишивки, серед яких – гладь, хрестик, напівхрестик.

У межах виставки майстриня реалізувала захід «Українська автентична вишивка та її сучасне відтворення», під час якого презентувала авторський курс із вишивки від майстрів ГО «Всеукраїнська академія автентики», до навчальної структури якого увійшли уроки та цикл майстер-класів з багатьох технік вишивки (рис. 3). Курс відбувався в

будинку Центру протягом 2017–2018 років, за цей час понад 200 охочих набули знання не лише з основ вишивки, а й з крою традиційної сорочки та її правильного згідно з вишивальними канонами орнаментування, з обов'язковим урахуванням поділу орнаментів на чоловічі й жіночі.

Рис. 3. Відкриття персональної виставки вишитих сорочок Інни Скаржинської (Залізнюк) та презентація авторського циклу уроків і майстер-класів з вишивки. Центр Української Культури та Мистецтва, м. Київ, 2016 р.

Організатори проєктів цієї мистецької інституції враховують і роль прикрас в комплексі вбрання. Щороку проводять Всеукраїнську виставку «Бісер: Вчора. Сьогодні. Завтра», основоположним пунктом концепції якої є репрезентація зразків українських традиційних прикрас і проведення майстер-класів з їх створення. Наприклад, у 2018 році Наталія Артюхова – майстриня бісероплетіння, членкиня Національної спілки майстрів народного мистецтва України, яка створює традиційні бісерні гердани, кризи, силянки, – провела цикл майстер-класів з роботи з бісером, зокрема й з бісерного силяння (рис. 4) [4].

Цикл майстер-класів із декорування тканини в техніці вибійки провела в будинку Центру у 2021 році дизайнерка та майстриня Оксана Сокол. Заходи користувались великою популярністю як серед початківців, так і серед майстрів-практиків, які прагнули розширити коло своїх професійних здібностей та створювати в майбутньому авторську вибіичану тканину.

Майстер-класи з традиційних технік створення та декорування вбрання регулярно проходять у межах сталих і змінних експозицій також у НЦНК «Музей Івана Гончара», Музеї національного декоративного мистецтва України, Національному музеї народної архітектури та побуту України, де постійно демонструють колекції вбрання різних регіонів. Особливістю цих заходів є їхня орієнтація переважно на початківців, які цікавляться народною культурою.

Рис. 4. Майстер-клас із бісерного силяння від Наталії Артюхової. Центр Української Культури та Мистецтва, м. Київ, 2018 р.

Актуальним для нашого дослідження є соціальний проєкт «Майстер-клас волинської вишивки» (куратори А. Дідух та О. Бакун), під час якого у 2017 році в просторі для роботи, творчості й відпочинку Innerspace в м. Луцьк діти різного віку брали участь у майстер-класах, де вчилися вишивати старовинні орнаменти Волині, які були продемонстровані під час підсумкової виставки.

На відміну від майстер-класів у межах виставок, орієнтованих на широке коло відвідувачів з початковим рівнем знань з рукоділля, своєрідними курсами підвищення кваліфікації для дизайнерів одягу в етностилі та майстрів вишивки, ткацтва, розпису по тканині, соломоплетіння, роботи з бісером тощо є спеціалізовані конференції, інші форуми. Так, у 2017 році в Тернопільському національному економічному університеті було проведено I Всеукраїнську вишивальну конференцію «Верхоплут», організовану ГО «Школа борщівської народної сорочки» задля відродження та популяризації на загал стародавніх технік української вишивки, обміну досвідом між відомими українськими майстринями вишивки. Окрім репрезентації проєкту «Відродження борщівської сорочки» та дефіле в автентичних борщівських вишитих сорочках, було проведено й лекції та майстер-класи з вишивки.

Учасники конференції опановували техніку мережки «прутик з настилом через чисницю» (майстриня Л. Демчук, м. Новий Розділ Львівської обл.); техніку солов'їні вічка (майстриня І. Зайцева, м. Київ); техніку верхоплут (майстриня Ю. Гончарова, м. Рівне); техніку буковинська цирку (майстрині Н. Пташинська та Г. Михайлишина, м. Чернівці); техніку мережка «абак» (майстриня Д. Іванюш, м. Дрогобич Львівської обл.); техніки нанизування та заволікання (майстриня Л. Пасічник, м. Вараш Рівненської обл.); техніку борщівський верхоплут (ГО «Школа борщівської народної сорочки»,

м. Тернопіль) [1].

У 2021 р. в м. Рівне, у будинку Рівненської універсальної наукової бібліотеки, за сприяння Управління культури і туризму Рівненської облдержадміністрації та Рівненського обласного центру народної творчості було проведено Всеукраїнський ярмарок-форум традиційного одягу, національного костюму та автентичних супутніх ремесел «Український національний костюм: поліський вимір» (рис. 5). У межах форуму відбулись покази автентичного одягу, лекції та майстер-класи. Серед них – «Традиційна вишивка» (майстриня О. Рябунець) (рис. 6), «Бісероплетіння» (майстриня Л. Рябунець), «Соломоплетіння» (майстриня І. Кухар), «Ткацтво» (майстриня Н. Рабчевська).

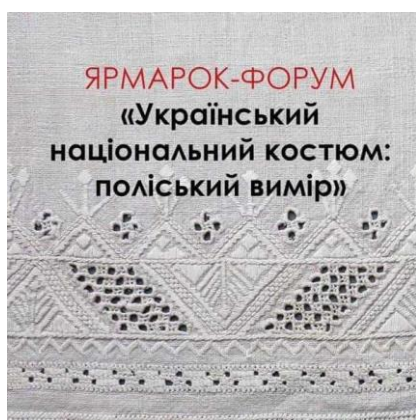

Рис. 5. Фрагмент буклета Всеукраїнського ярмарку-форуму традиційного одягу, національного костюму та автентичних супутніх ремесел «Український національний костюм: поліський вимір», м. Рівне, 2021 р.

Рис. 6. Майстер-клас «Традиційна вишивка» від О. Рябунець у межах Всеукраїнського ярмарку-форуму традиційного одягу, національного костюма та автентичних супутніх ремесел «Український національний костюм: поліський вимір», м. Рівне, 2021 р.

З урахуванням сучасних реалій, що подекуди не дають змогу охочим відвідувати майстер-класи з різних технік декоративно-прикладного мистецтва, поширення набули онлайн-проекти, долучившись до яких, можна отримати відео того чи іншого майстер-класу. У такому форматі працює, наприклад, Онлайн-

школа української вишивки Prekrasa Studio, яка надає доступ в онлайн-режимі до схем вишивання сорочок та рушників. А також до майстер-класів із таких технік вишивки, як верхоплут, стебнівка, штапівка, хрестик, качалочки, мережка, зубцювання, набирування, колодочки (лічильна гладь) (рис. 7), битим, кафасор, поферхниця, мерцінка, гусячі лапки, скаканка, коса гладь, курячий брід та ін. Автори майстер-класів – митці-практики різних регіонів України [5].

Рис. 7. Фрагмент анонсу майстер-класу «Колодочки (лічильна гладь)» (майстриня І. Сліпецька, м. Львів) від Онлайн-школи української вишивки Prekrasa Studio

Одним із найвідоміших діячів української народної культури, який має майже 20-річний досвід проведення майстер-класів по всій Україні із вишивки та сотні учнів-послідовників, є Ю. Мельничук – майстер народного мистецтва з української вишивки, член Національної спілки майстрів народного мистецтва України, голова правління ГО «Центр української вишивки і костюма “Оріяна”», старший науковий співробітник Всеукраїнського центру вишивки та килимарства (м. Решетилівка Полтавської обл.). Пріоритетними навчальними напрямками, у яких працює Ю. Мельничук, є технологія і символіка української вишивки, створення та обрядове застосування рушників, ляльки в народному вбранні, сучасні речі з традиційною вишивкою в повсякденному використанні.

Отже, на нашу думку, сьогодні помітний значний суспільний інтерес до участі в майстер-класах, які проводять у межах різних мистецьких заходів. Їхній спектр дає змогу набувати теоретичні знання й практичні навички початківцям та фахівцям, які вже багато років працюють у сфері створення народного вбрання.

Наукова новизна статті зумовлена тим, що вперше в українському науковому середовищі привернуто увагу до явища майстер-класів з різних технік створення та декорування традиційного українського костюма як до ефективного інструменту підтримки традицій національного

вбрання на початку XXI століття, коли в суспільстві наявний високий рівень зацікавлення матеріальною та духовною культурою.

Висновки. У статті проаналізовано майстер-класи з окремих технік українського декоративно-прикладного мистецтва як інструментів зі збереження та пропагування традиційного костюма українців. Наголошено, що техніки створення, оздоблення і вдягання його окремих елементів потребують охоплення якомога ширшої аудиторії різного віку, аби ці традиції були життєздатними не лише в наш час, але й у майбутньому.

Шляхом предметного аналізу таких майстер-класів з'ясовано, що переважна їх більшість проходить у межах тематичних фестивалів, виставок творів декоративно-прикладного мистецтва, конференцій та індивідуальних освітніх проєктів майстрів-носіїв цих традицій. Усі зазначені вище формати проведення майстер-класів, на нашу думку, роблять великий внесок у збереження і розвиток декорування складових частин чоловічого й жіночого костюма.

Література

1. Вишивальниці зі всієї України зібралися у Тернополі. *Депю Тернопіль*. 21.11.2017. URL: <https://ternopil.depo.ua/ukr/ternopol/vishivialnici-zivsiyeyi-ukrayini-zibralisya-u-ternopoli-foto-20171121680277> (дата звернення: 04.03.2023).
2. Долеско С. Народне мистецтво та сучасна мода в культурній глобалізації. *Культурні та мистецькі студії XXI століття: науково-практичне партнерство* : матер. Міжнар. симп. (Київ, 06 черв. 2019 р.). Київ : НАКККіМ, 2019. С. 150–151.
3. Кара-Васильєва Т. В. Українська вишивка : альбом. Київ : Мистецтво, 1993. 263 с.
4. Майстер-клас із бісерного силяння. *Центр Української Культури та Мистецтва*. 22.04.2018. URL: <https://www.dolesko.com/Majster-klas-iiz-biisernogo-silyannya-22-04-2018-r.html> (дата звернення: 04.03.2023).
5. Майстер-класи. *Prekrasa Studio*. URL: <https://www.prekrasastudio.com/category/6-maisterklasy> (дата звернення: 03.03.2023).
6. Мамчур Н. С. Народне декоративно-прикладне мистецтво як засіб виховання естетичних смаків студентської молоді. *Рідна школа*. 2012. № 5. С. 25–30.
7. Матейко К. І. Український народний одяг : етногр. слов. Київ : Наук. думка, 1996. 194 с.
8. Музиченко О. Як ми на «Лудине-фест» побували!!! *Центр Української Культури та*

Мистецтва. URL: <https://www.dolesko.com/YAk-mi-na-Ludinie-fest-pobuvali.html> (дата звернення: 03.03.2023).

9. Осіпенко Н. Майстер-клас з української вишивки : методичні рекомендації. *Україно моя вишивана: етнокультурний та освітньо-виховний потенціал української вишиванки* : зб. тез III Міжнар. онлайн-конф. (Київ, 19 трав. 2023 р.). Київ, 2023. С. 105–111.

10. Український літопис вбрання: науково-художні реконструкції : книга-альбом / упоряд. З. Васіна. Київ : Мистецтво, 2003. Т. 2: XIII – поч. XX ст. 448 с.

Reference

1. Embroiderers from all over Ukraine gathered in Ternopil. (21.11.2017). Depo Ternopil. Retrieved from: <https://ternopil.depo.ua/ukr/ternopol/vishivialnici-zivsiyeyi-ukrayini-zibralisya-u-ternopoli-foto-20171121680277> [in Ukrainian].
2. Dolesko, S. (06.06.2019). Folk art and modern fashion in cultural globalization. *Kulturni ta mystetski studii XXI stolittia: Naukovo-praktychne partnerstvo*. Kyiv: NAKKKiM, 150–151 [in Ukrainian].
3. Kara-Vasyliieva, T. V. (1993). *Ukrainian embroidery* : Album. Kyiv, 263 [in Ukrainian].
4. Bead weaving workshop. (22.04.2018). Tsentr ukrainskoi kultury ta mystetstva. Retrieved from: <https://www.dolesko.com/Majster-klas-iiz-biisernogo-silyannya-22-04-2018-r.html> [in Ukrainian].
5. Workshops. Prekrasa Studio. Retrieved from: <https://www.prekrasastudio.com/category/6-maisterklasy> [in Ukrainian].
6. Mamchur, N. S. (2012). Folk decorative and applied art as a means of educating the aesthetic tastes of student youth. *Ridna shkola*, (5), 25–30 [in Ukrainian].
7. Mateiko, K. I. (1996). *Ukrainian folk clothes*. Kyiv, 194 [in Ukrainian].
8. Muzychenko, O. How we visited the "Ludynie Fest"!!! Tsentr Ukrainskoi Kultury ta Mystetstva. Retrieved from: <https://www.dolesko.com/YAk-mi-na-Ludinie-fest-pobuvali.html> [in Ukrainian].
9. Osipenko, N. Workshop of Ukrainian embroidery: Methodical recommendations. *Ukraino moia vyshyvana: Etnokulturnyi ta osvithno-vykhovnyi potentsial ukrainskoi vyshyvanky*. Kyiv, 105–111 [in Ukrainian].
10. Vasina, Z. (Comp.). (2003). *Ukrainian clothing chronicle: scientific and artistic reconstructions*, (2), 448 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 12.04.2023
Отримано після доопрацювання 16.05.2023
Прийнято до друку 25.05.2023